

Mensenrechten in een digitale omgeving

Worden de mensenrecht uitgebreid en verbeterd of beperkt door een digitale omgeving?

Simone van Esch

ANR 304542

April 2005

Inhoudsopgave

1.0	Inleiding.....	p. 3
1.1	Plan van aanpak.....	p. 3
2.0	Het internet, een inleiding.....	p. 4
2.1	Het verschil offline/online; regels en handhaving	p. 5
2.2	Het verschil offline/online; mensenrechten.....	p. 6
3.0	Vrijheid van meningsuiting, analoog of digitaal?.....	p. 9
3.1	Artikel 7 Gw, de Nederlandse basis voor vrijheid van meningsuiting.....	p. 10
3.2	Artikel 10 EVRM, neutrale formulering.....	p. 11
3.2.1	Karin Spaink v. Scientology, een geruchtmakende zaak.....	p. 11
3.3	Het verschil tussen mensenrechten offline en online.....	p. 12
4.0	Worden de mensenrechten verbeterd en uitgebreid door de opkomst van nieuwe technologieën of worden de rechten beperkt?....	p. 12
5.0	Toekomstvisie, mijn verwachtingen over de toekomst van de mensenrechten en haar regulering in een digitale omgeving.....	p. 15
6.0	Conclusie.....	p. 17
7.0	Literatuurlijst.....	p. 20
8.0	Verklarende woordenlijst.....	p. 23

1.0 Inleiding

“Cyberspace is a reality, just as the Roman Empire, the British Empire, and the Soviet Union have been historic realities in the past two millennia. As we enter the twenty-first century we are simply facing a new reality that, in addition to the nations of the world and the planet’s individual geographical territories, there is a new domain that seems to coexist with geography and transcends national boundaries – namely the domain of cyberspace.”¹

Bovenstaand citaat geeft het al aan; cyberspace is een nieuw domein dat de nationale grenzen overstijgt. Ik ga me in dit paper richten op dat wat de nationale grenzen per definitie overstijgt, de mensenrechten. Door de mensenrechten te bezien in het licht van de digitale omgeving zal duidelijk worden dat juist in dit nieuwe domein de nationale grenzen vrijwel geheel afwezig zijn. Hoewel in de digitale omgeving dezelfde mensenrechten van toepassing zijn als in de “gewone” wereld, is het toch belangrijk om de rechten van de mens eens nader te bekijken. Zo dienen de vrijheid van meningsuiting, vrijheid van betoging en het recht op privacy in cyberspace anders benaderd te worden dan in een niet-digitale omgeving.

1.1 Plan van aanpak

Mensenrechten worden uitgebreid, verbeterd én beperkt door de digitale omgeving. Na een inleiding van het internet eerst gaan kijken naar het internet en de verschillen online en offline (paragraaf 2) om vervolgens in paragraaf 3 een blik werpen op de vrijheid van meningsuiting in artikel 7 Gw en artikel 10 EVRM. In paragraaf 4 zal ik aantonen dat mensenrechten door technologie uitgebreid, verbeterd én beperkt worden door technologie. In paragraaf 5 zal ik mijn visie op de toekomst van de rechten van de mens geven om ten slotte in paragraaf 6 af te sluiten met mijn conclusie. Voor de lezer die niet bekend is met de veel gebruikte terminologie rondom het internet is een verklarende woordenlijst als paragraaf 8 bijgevoegd.

¹ Gareth Grainger, *Freedom of Expression and Regulation of Information in Cyberspace: Issues Concerning Potential International Cooperation Principles*, in: Bruno de Padirac, *The International Dimensions of Cyberspace Law*, Dartmouth: Ashgate, 2000. p. 106

2.0 Het internet, een inleiding

De opkomst van het internet als nieuw medium voor communicatie heeft veel veranderd, met name door de onbegrensde mogelijkheden voor het plaatsen en bekijken van informatie en ander materiaal. De officiële benaming van het net, het World Wide Web, zegt het zelf eigenlijk al. Het betreft hier een wereldwijde, grenzenloze en veelal barrière-loze manier van communiceren. “The internet is without question one of the most important developments of this century.”² Daar waar het rijke westen al vanaf halverwege de jaren tachtig / begin jaren negentig intensief gebruik maken van het internet, lopen zowel de ontwikkelingslanden als landen in ontwikkelingen nog steeds achter.³ Met name de landen in ontwikkeling gingen aan het einde van de jaren negentig steeds intensiever gebruik maken van het net. Deze landen maken een enorme groei door op technologisch gebied, zij slaan immers stappen over. Daar waar de westerse landen van internet-via-de-telefoon overstapte op ISDN en later kabel en ADSL, maken de landen in ontwikkeling een inhaalslag door direct via satelliet aan het net gekoppeld te worden. In de westerse landen wordt veel aandacht besteed aan mensenrechten in een digitale omgeving, met name privacy en de vrijheid van meningsuiting komen vaak aan bod, ook wordt er regelmatig gepleit voor het *recht op toegang* tot het web als nieuw grondrecht, wat met name voor belang is voor de landen in ontwikkeling. Ook het UNDP spreekt zich hier over uit: “without innovative ICT policies many people in developing countries – especially the poor – will be left behind.”⁴

Tijdens de World Summit on the Information Society (WSIS) hebben afgevaardigden uit 175 staten, waaronder 50 staatshoofden, een Declaration of Principles opgesteld die aangeeft wat het streven is voor de informatiemaatschappij, met de nadruk op mensenrechten. “Our challenge is to harness the potential of information and communication technology to promote the development goals of the Millennium Declaration [...]. We are also fully aware that the benefits of the information technology revolution are today unevenly distributed between the developed and developing countries and within societies. We are fully

² Steven Hick e.a., *Human Rights and the Internet*, London: Macmillan Press Ltd. & New York: St Martin's Press 2000, p. 22

³ Het gemaakte onderscheid tussen landen in ontwikkeling en ontwikkelingslanden vind haar oorsprong in het feit dat er landen zijn die niet meer als ontwikkelingsland gekwalificeerd kunnen worden, maar zich ook nog niet op het niveau bevinden van de rijke, westerse landen.

⁴ UNDP Information and Communications Technology, <http://sdnhq.undp.org/it4dev/>, 18 april 2005 (laatste update)

committed to turning this digital divide into a digital opportunity for all, particularly for those who risk being left behind and being further marginalized.”⁵

De VN erkennen hiermee ook dat de mogelijkheid dat toegang tot het net essentieel is in de informatiemaatschappij. “The ability for all to access and contribute information, ideas and knowledge is essential in an inclusive Information Society.”⁶ Hierbij gaat het alleen nog maar om het recht op toegang tot het internet. Juist door het gebrek aan toegang op het net kunnen ook de reeds bestaande mensenrechten in gevaar komen, omdat zonder dit recht de andere grondrechten mogelijk niet volledig kunnen worden uitgeoefend. Het recht op toegang betekent dan ook een kwantitatieve uitbreiding op het aanbod van mensenrechten. Wat betekent immers de vrijheid van meningsuiting zonder onafhankelijk medium om die mening te kunnen uiten?

2.1 Het verschil offline / online; regels en handhaving.

Zoals al kort aangestipt in de vorige paragraaf, is het internet een veelal grenzenloze en barrièreloze omgeving. De grenzenloosheid vormt het fundamentele verschil tussen de online en offline wereld. De offline wereld wordt gekenmerkt door een door een overheid afgebakend territorium, waarbinnen bepaalde nationale en internationale rechtsregels gelden. De online wereld daarentegen, wordt gekenmerkt door het feit dat een vastomlijnd territorium ontbreekt. Er is niet één overheid die de regels kan vaststellen. De geldende nationale regels kunnen vaak niet van toepassing zijn. Wat voor de Nederlandse overheid geldend recht is, hoeft voor de Chinese, Belgische of Amerikaanse overheid immers niet zo te zijn. Er zijn wel diverse internationale regels die binnen de online wereld geldend zijn. Internationale regels strekken zich immers uit over een veelvoud van territoria en zijn daarom vaak uitstekend van toepassing op het internet als grensoverschrijdend medium. Zo zijn er op internationaal en Europees gebied een groot aantal afspraken gemaakt omtrent de regels op het net. Het plaatsen en bekijken van kinderporno bijvoorbeeld wordt zo goed als overal als strafbaar beschouwd en nationale overheden werken samen om dit soort zaken tegen te gaan.

⁵ World Summit on the Information Society, Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, 12 december 2003, p. 1 via http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!PDF-E.pdf

⁶ World Summit on the Information Society, Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, 12 december 2003, p. 4 via http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!PDF-E.pdf

Dit brengt mij op de problematiek rondom de handhaving van geldend recht. In de offline wereld zijn nationale en internationale rechtsregels van toepassing en handhaafbaar op een vooraf vastgesteld territorium. Hoewel handhaving niet altijd makkelijk is, is het wel duidelijk wie verantwoordelijk is voor de handhaving van het recht. In de online wereld is handhaving van geldend nationaal recht heel moeilijk, veelal zelfs onmogelijk door de grenzenloosheid van het Internet. Zo stelt ook Valcke: "Vooreerst zijn de meeste wettelijke beperkingen regionaal of nationaal van aard terwijl het kenmerkende van het Internet juist het *globale, wereldomvattende karakter* is. Verschillende landen hanteren dan ook andere waarden en normen. Zo zal bijvoorbeeld erotisch materiaal aanvaard worden in Nederland, doch volkomen uit den boze zijn in Saoedi-Arabië."⁷ De bevoegdheid tot handhaving bij internationale regels is niet altijd even makkelijk vast te stellen en kan tot problemen leiden als andere overheden de wijze van handhaving niet erkennen. Een van de oplossingen voor dit probleem is zelfregulering. Zelfregulering wordt ingezet door de internetgebruiker zelf. Een van de bekendste termen op dit gebied is netiquette⁸; gedragsregels voor het web. Belediging en racisme bijvoorbeeld worden niet getolereerd. Internetgebruikers corrigeren zelf dit gedrag van andere internetgebruikers door bijvoorbeeld racistische (nationale) websites te melden bij nationale meldpunten tegen racisme. Op deze manier wordt het geldende nationale recht gehandhaafd door de nationale overheid. Wat de internationale overheid betreft ligt dit anders. Handhavende instanties die het nationale niveau overstijgen zijn er niet voor het internetdomein of worden niet erkent door alle staten.

2.2 Het verschil offline/ online; mensenrechten

Ook op het gebied van de mensenrechten zijn er online en offline verschillen. Om tot een goede beschrijving van de verschillen te komen, moet eerst worden vastgesteld wat mensenrechten en digitale mensenrechten nu eigenlijk zijn. Allereerst de mensenrechten in de offline wereld. De Liga voor Mensenrechten en Amnesty International beschrijven het als volgt:

⁷ P. Valcke, *Democratie en diversiteit op de informatiesnelweg: beschouwingen over de vrijheid van meningsuiting op het Internet*, in: Stephan Parmentier e.a. (ed.), *De rechten van de mens op het Internet, Referaten voor de zesde studiedag van het Interuniversitair Centrum voor Mensenrechten (ICM) K.U. Leuven, 2 oktober 1998*, Antwerpen: Maklu 1998, p. 110

⁸ Bijvoorbeeld: Arlene H. Rinaldi, 'The Net: User Guidelines and Netiquette', *Florida Atlantic University*, 1998 <http://www.fau.edu/netiquette/net/> (webpublicatie)

'Mensenrechten zijn rechten die universeel gelden voor alle mensen. Ze staan los van toevallige omstandigheden zoals de plaats waar men geboren is, huidskleur, geslacht, geloof of overtuiging. Mensenrechten zijn onontbeerlijk voor een volwaardige ontplooiing, voor een menswaardig bestaan.

We kunnen 3 groepen mensenrechten onderscheiden:

- *De burgerlijke en politieke rechten, zoals het recht op leven, op vrije meningsuiting, op privacy...*
- *De sociale, economische en culturele rechten, zoals het recht op werk, op eigendom, op culturele eigenheid...*
- *De collectieve rechten, zoals het recht op vrede, op zelfbeschikking, op ontwikkeling...'⁹*

Er zijn diverse wettelijke bepalingen, zowel nationaal als internationaal, die deze rechten proberen te beschermen en te bevorderen. De Nederlandse Grondwet heeft bijvoorbeeld diverse bepalingen opgenomen waarin de rechten van de Nederlandse onderdaan en van hen die zich op Nederlands grondgebied bevinden, staan opgesomd. De Nederlandse regering verplicht zich hiermee niet alleen tot bescherming van deze rechten, maar ook tot bevordering. Het EHRM heeft dit in diverse zaken al bevestigd; uit bepaalde rechten kan de positieve verplichting van staten voortvloeien deze te beschermen.¹⁰ Ook internationaal zijn er diverse verdragen en verklaringen die de mensenrechten bevorderen. De preambule van het IVBPR (BUPO-verdrag) zegt dit treffend: 'Overwegende, dat [...] de Staten verplicht zijn de universele eerbied voor en de inachtneming van de rechten en vrijheden van de mens te bevorderen.' Het EVRM verwijst in haar preambule naar de verplichting van staten voor collectieve handhaving van de rechten van de mens, art. 1 EVRM bevestigt dit.

In het digitale tijdperk krijgen de digitale mensenrechten steeds meer aandacht, de digitale burgerrechten bewegingen bijvoorbeeld schieten als paddestoelen uit de grond.¹¹ Van der Wees gaat al in 1996 in op de ontwikkeling rondom de

⁹ Liga voor Mensenrechten & Amnesty International, Infopakket mensenrechten, november 2004. http://www.aivl.be/Media/infopakket_mensenrechten_november_2004.pdf

¹⁰ EHRM 16 maart 2000, Özgür Gündem v. Turkije: uit art. 10 EVRM vloeit voor staten een positieve verplichting voort, inhoudende dat zij alles moeten doen wat in hun macht ligt om de vrijheid van meningsuiting te beschermen.

Ook: EHRM 21 juni 1988, "Ärzte für das Leben" v. Austria (in het kader van art. 11 EVRM), EHRM 18 juni 2002, Oneryildiz v. Turkije (in het kader van art. 2 EVRM)

¹¹ Zo kent Nederland de burgerrechtenbeweging Bits of Freedom (<http://www.bof.nl>), België de beweging Association Electronique Libre (<http://www.ael.be>) en de Verenigde Staten onder

mensenrechten in een digitale context: “De ontwikkelingen rondom het net zullen ook hun invloed hebben op onze grondrechten. Vooral de vrijheid van meningsuiting en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer komen in relatie tot internetperikelen ter sprake.”¹² Voor wat betreft de digitale mensenrechten wordt er onderscheid gemaakt tussen digitale grondrechten (zoals het recht op toegang tot het web) en digitale mensenrechten zoals de vrijheid van meningsuiting, recht op privacy, recht op menselijke waardigheid, recht op informatie en het recht op menselijke waardigheid. “Digitale mensenrechten zijn gebaseerd op het communicatiebegrip als basis van beschaving, identiteit en het ontstaan van gemeenschappen.”¹³ Ik zal zelf geen onderscheid maken tussen digitale grond- en mensenrechten, puur omdat er geen feilloos onderscheid te maken is. Om verwarring te voorkomen zal ik dan ook steeds spreken van digitale mensenrechten.

Het geldende recht rondom de digitale mensenrechten is niet eenvoudig aan te wijzen. In beginsel gaan de diverse verdragen immers uit van mensenrechten, of deze nu digitaal zijn of niet. In veel gevallen zijn de regels technologieneutraal; er wordt geen middel aangewezen waarmee het recht moet worden uitgeoefend. Er wordt dan ook meestal uitgegaan van het adagium: wat offline geldt, moet ook online gelden.¹⁴ De regels die offline gelden kunnen echter niet zonder meer toegepast worden in de online wereld. Niet alle offline erkende mensenrechten vallen immers onder de term digitale mensenrechten. Er zijn zelfs minder mensenrechten die digitaal toepasbaar zijn. Zo is het recht op leven van art. 2 EVRM inhoudsloos, als dat in een digitale context geplaatst wordt, omdat het recht op leven in de digitale omgeving geen bescherming behoeft. Het ‘leven’ op het net is immers niet tastbaar en kan dus niet fysiek bedreigd worden; de bedreiging komt altijd vanuit de offline wereld. Ook zijn de regels die offline gelden niet altijd afdoende om de digitale mensenrechten te waarborgen. Zo kan art. 7 van onze Grondwet niet zonder meer worden toegepast op

meer EPIC (<http://www.epic.org>) ook andere Europese landen hebben allen een of meer eigen digitale burgerrechten bewegingen.

¹² Leo van der Wees, ‘Internet en recente ontwikkelingen in relatie tot de vrijheid van meningsuiting en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer’, *NJCM-Bulletin* 21-5, 1996, p. 772

¹³ <http://themagids.upcase.be/pn/index.php?module=htmlpages&func=display&pid=34>

¹⁴ Ook: Steven Hick e.a., *Human Rights and the Internet*, London: Macmillan Press Ltd. & New York: St Martin’s Press 2000, p. 22

de digitale omgeving, omdat deze niet volledig technologieneutraal is, in paragraaf 3.1 zal ik echter laten zien dat hiervoor een 'ontsnappingsclausule' is ingebouwd.

Het garanderen van rechten in een digitale omgeving vraagt in ieder geval om een basis waaraan die rechten in eerste instantie hun bestaansrecht ontleen. Als deze basis ontleend wordt aan de bestaande nationale en internationale wetten, dan zou dit betekenen dat deze volledig technologieneutraal moeten zijn om het recht te kunnen uitoefenen. Als de rechten in de digitale omgeving van inhoud bovendien fundamenteel afwijken van de offline rechten, dan moet er een nieuwe rechtsbasis ontwikkeld worden. Het recht hebben, betekent immers niet dat het recht ook uitgeoefend kan worden. Om je digitale recht te kunnen beoefenen, moet er immers toegang zijn tot de digitale omgeving. Het recht op toegang is dan ook belangrijk om daarmee in andere digitale rechten te kunnen voorzien. In de volgende paragraaf ga ik in op de vrijheid van meningsuiting, om aan te tonen dat wet en regelgeving technologieneutraal moeten zijn om de rechten volledig uit te kunnen oefenen. De verschillen tussen offline en online mensenrechten zullen hierbij duidelijk worden.

3.0 Vrijheid van meningsuiting analoog of digitaal?

De vrijheid van meningsuiting kan zich voordoen in zowel de offline als de online wereld, dus zowel analoog als digitaal. Volgens Valcke worden alle uitingen beschermd door de vrijheid van meningsuiting die: "een communicatieve betekenis hebben en die, ongeacht inhoud of vorm, een boodschap overdragen [...]"¹⁵ Het uitoefenen van het recht tot vrijheid van meningsuiting geschiedt offline voor een beperkt aantal mensen, de toehoorders. Door bijvoorbeeld kranten wordt de boodschap verder verspreid, maar dit blijft veelal beperkt tot een bepaalde regio. Online hebben mensen nu een medium tot hun beschikking die wereldwijd hun boodschap kan verspreiden. Door het internet worden met dezelfde boodschap veel meer mensen bereikt als voorheen. "The Internet has enabled many voices to be heard that would have denied an audience in the traditional media either because of cost, opportunity or substance."¹⁶ Om de vrijheid

¹⁵ P. Valcke, *Democratie en diversiteit op de informatiesnelweg: beschouwingen over de vrijheid van meningsuiting op het Internet*, in: Stephan Parmentier e.a. (ed.), *De rechten van de mens op het Internet, Referaten voor de zesde studiedag van het Interuniversitair Centrum voor Mensenrechten (ICM) K.U. Leuven, 2 oktober 1998*, Antwerpen: Maklu 1998, p. 100

¹⁶ Mathias Klang, Andrew Murray (red), *Human Rights in the Digital Age*, London: Glasshouse press 2005, p. 56

van meningsuiting te kunnen waarborgen in de digitale wereld is technologie neutrale formulering (of interpretatie) van de wet nodig. De vrijheid van meningsuiting moet immers niet afhankelijk zijn van het middel waarmee deze vrijheid beoefend wordt. Ik zal de noodzaak van neutrale formulering bespreken aan de hand van art. 7 Gw en art. 10 EVRM in de volgende twee paragrafen. Bij art. 10 EVRM zal ik aan de hand van een geruchtmakend rechtszaak het resultaat van neutrale formulering laten zien.

3.1 Artikel 7 Gw, de Nederlandse basis voor vrijheid van meningsuiting

Art. 7 Gw vormt de Nederlandse rechtsbasis voor de vrijheid van meningsuiting. Het artikel is niet geheel technologie neutraal geformuleerd, zoals hieronder zal blijken, maar heeft wel een 'ontsnappingsclausule' in lid 3. Art. 7 Gw luidt:

- 1. Niemand heeft voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.*
- 2. De wet stelt regels omtrent radio en televisie. Er is geen voorafgaand toezicht op de inhoud van een radio- of televisieuitzending.*
- 3. Voor het openbaren van gedachten of gevoelens door andere dan in de voorgaande leden genoemde middelen heeft niemand voorafgaand verlof nodig wegens de inhoud daarvan, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet. De wet kan het geven van vertoningen toegankelijk voor personen jonger dan zestien jaar regelen ter bescherming van de goede zeden.*
- 4. De voorgaande leden zijn niet van toepassing op het maken van handelsreclame.*

Met name lid 3 is hier van belang. Daar lid 1 en 2 handelen over respectievelijk drukpers en radio / televisie, spreekt lid 3 van "andere middelen". Onder "andere middelen" wordt ook het internet verstaan. Dit is de ontsnappingsclausule van art. 7 lid 3 Gw en het artikel is hiermee gedeeltelijk technologie neutraal te noemen. Voor alle mogelijke middelen om te communiceren wordt de deur opengehouden om de vrijheid van meningsuiting te kunnen garanderen. Het onderscheid tussen openbaren en verspreiden valt bij dit derde lid geheel weg. "Bij de uitingsmiddelen als bedoeld in art. 7, derde lid, Gw is het onderscheid tussen openbaren en verspreiden echter veelal onmogelijk te maken, daar ze (nagenoeg) geheel samenvallen."¹⁷ Art. 7 Gw bestaat dus niet alleen uit de vrijheid van meningsuiting, maar heeft ook in haar kern informatievrijheid in zich.

¹⁷ Prof. mr. B.P. Vermeulen, Artikel 7, in A.K. Koekoek (red), *de Grondwet*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2000, p. 126

3.2 Artikel 10 EVRM, neutrale formulering

Een treffend voorbeeld van technologie neutrale formulering is art. 10 lid 1 EVRM: 'Een ieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of te verstrekken, zonder inmenging van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen. [...]'

Art. 10 lid 2 EVRM formuleert vervolgens de wettelijke beperkingen aan de vrijheid van meningsuiting. Daar waar onze Grondwet slechts spreekt van 'behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet' geeft art. 10 lid 2 EVRM duidelijk weer waar het bij deze beperkingen om draait. Het moet gaan om 'beperkingen die bij de wet zijn voorzien en die in een democratische samenleving noodzakelijk zijn *in het belang van de nationale veiligheid, territoriale integriteit of openbare veiligheid, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechtelijke macht te waarborgen.*' De vrijheid van meningsuiting is dus geen absolute vrijheid, maar kan onderworpen worden aan omkaderde wettelijke beperkingen. Vrijheid van meningsuiting is immers geen doel op zich, indien belangen van anderen door de uitoefening van de vrijheid geschaad worden. Om de balans tussen vrijheid en wet te behouden is het in een democratische rechtsstaat vanzelfsprekend dat een onafhankelijke en onpartijdige rechter in een dergelijk geval een oordeel zal vellen over een mogelijke strijd met de wet om zo het evenwicht te behouden.¹⁸

3.2.1 Karin Spaink v. Scientology, een geruchtmakende zaak

De geruchtmakende zaak Karin Spaink v. Scientology bevestigt de technologische neutraliteit van art. 10 EVRM en de uitbreiding van de vrijheid van meningsuiting tot de vrijheid van informatie. Deze geruchtmakende zaak vond haar grondslag in het feit dat publiciste Spaink documenten van en over Scientology onrechtmatig op haar website heeft gepubliceerd. Volgens Scientology was dit in strijd met de auteursrechten en de vrijheid van meningsuiting. De zaak duurde maar liefst zeven jaar, voordat het Hof in Den Haag uiteindelijk besliste dat de vrijheid van meningsuiting niet zomaar beknot kan worden, maar dat het zelfs aan andere rechten voorbij kan gaan. Hoewel in dit geval de informatie inderdaad onrechtmatig openbaar is gemaakt, is dit toch

¹⁸ Zie ook: Valerie Steevens, *Privacy, Free Speech and Community: Applying Human Rights Law to Cyberspace*, in: Steven Hick e.a., *Human Rights and the Internet*, London: Macmillan Press Ltd. & New York: St Martin's Press 2000, p. 188 - 189

geoorloofd in het kader van de vrijheid van informatie van art. 10 EVRM. In ieder geval moet vast staan dat een beperking van de meningsuiting noodzakelijk is in een democratische samenleving, of deze beantwoordt aan een dringende maatschappelijke behoefte en een gerechtvaardigd doel dient (r.o. 8.2)¹⁹ Het middel waarmee de mening is geuit komt in het geheel niet aan de orde in deze zaak. Art. 10 lid 1 EVRM is immers neutraal geformuleerd. Het middel doet niet ter zake.

3.3 Het verschil tussen mensenrechten offline en online

Is er nu een wezenlijk verschil tussen de mensenrechten offline en online? Het antwoord op deze vraag is tweeledig. Enerzijds is het zo dat er geen wezenlijk verschil is tussen de essentie van het mensenrecht in een offline of online omgeving. Vrijheid van meningsuiting blijft vrijheid van meningsuiting, ondanks de technologie waarmee dit recht uitgeoefend wordt. Anderzijds bepaalt de juridische formulering van het recht wel óf het mensenrecht überhaupt van toepassing kan zijn in een online omgeving. Zoals al eerder aangegeven, is de uitoefening van het recht onmogelijk als deze niet technologie-neutraal geformuleerd is. Een ander verschil tussen offline en online mensenrechten is de toepassing van nieuwe mensenrechten, zoals het recht op toegang tot het web. Het recht op toegang is inhoudsloos op het moment dat er geen internet is en dit dus in het geheel niet kan worden toegepast. Een dergelijk recht is dus wel degelijk technologieafhankelijk.

4.0 Worden de mensenrechten verbeterd en uitgebreid door de opkomst van nieuwe technologieën of worden de rechten beperkt?

Het summum van de nieuwe technologie waarbij mensenrechten duidelijk aan bod komen is het internet. Juist de mogelijkheden die óp het internet zijn ontstaan zijn verantwoordelijk voor de veranderingen van de mensenrechten. Ik denk hierbij aan de mogelijkheid om wereldwijd informatie aan te kunnen bieden zonder enige beperking en om te communiceren met anderen. Hierdoor ontstaan er, in het kader van de vrijheid van meningsuiting, meer mogelijkheden om anderen te bereiken met je mening en dit vormt een duidelijke verbetering van de mogelijkheden tot uitoefening dit recht.

¹⁹ Hof 's Gravenhage, 04 september 2003, LJN AI5638, Karin Spaik / Scientology

In paragraaf 2.2 hebben we al gezien dat erin een digitale omgeving minder mensenrechten van toepassing zijn dan in de offline wereld. Sommige rechten zijn immers inhoudsloos op het moment dat ze gedigitaliseerd zouden worden. Deze rechten doen in een online omgeving dan ook in het geheel niet ter zake. Het feit dat bepaalde rechten mogelijk niet ter zake doen in een digitale omgeving wil natuurlijk niet zeggen dat de rechten hiermee beperkt worden. De rechten blijven immers in de offline wereld van toepassing. Natuurlijk kunnen er altijd technologieën worden ontwikkeld die wel van invloed zijn op deze mensenrechten. Zaak is daarom, om internationale regelgeving omtrent de mensenrechten technologie-neutraal te formuleren, zodat deze rechten ongeacht de techniek blijven gelden.

Een uitbreiding van de mensenrechten, in kwantitatieve zin, wordt gevormd door de opkomst van nieuwe technologieën. Een aanvulling op het huidige aanbod van mensenrechten is dan ook niet uit te sluiten. Ik verwees bijvoorbeeld in paragraaf 2.0 al naar een mogelijk nieuw recht; het recht op toegang tot het internet en heeft de Commissie Franken²⁰ gedacht aan het grondrecht op toegang tot overheidsinformatie. Ook kunnen neutrale formuleringen leiden tot een uitbreiding en verbetering van de mensenrechten. Rechten die in beginsel van toepassing zijn op de offline wereld kunnen van toepassing worden op het internet; de reikwijdte van de rechten wordt hiermee vergroot. Een voorbeeld hiervan is art. 13 lid 1 Gw, het briefgeheim. Dit wetsartikel verwijst in beginsel naar brieven, niet naar communicatie via e-mail. Wanneer de door de Commissie Franken²¹ voorgestelde wijziging van art. 13 Gw wordt uitgevoerd, ontstaat er een uitbreiding van dit recht, doordat ook e-mail onder dit artikel zal komen te vallen. In het licht van art. 8 EVRM lijkt dit ook niet meer dan logisch; conform dit artikel heeft eenieder recht op respect voor zijn correspondentie (lid 1) waarbij onder correspondentie ook e-mail kan vallen.

Ook zelfregulering is een manier om mensenrechten in een digitale omgeving te verbeteren of uit te breiden. De al eerder genoemde 'netiquette' is nu veelal gebaseerd op de huidige regelgeving rondom (onder andere) mensenrechten. Het is echter niet

²⁰ Commissie 'Grondrechten in het digitale tijdperk', 24 mei 2000. p. 18

Samenvatting van dit rapport via

http://www.ivir.nl/dossier/grondrechten/bronnen/rapport_gdt_samenvatting_5-00.pdf

²¹ Commissie 'Grondrechten in het digitale tijdperk', 24 mei 2000. p. 18

Samenvatting van dit rapport via

http://www.ivir.nl/dossier/grondrechten/bronnen/rapport_gdt_samenvatting_5-00.pdf

ondenkbaar, dat internetgebruiker bij gebrek aan technologieneutrale formuleringen in de wet zelf gaan voorzien in regelgeving op het web.

Naast uitbreiding en verbetering is ook beperking van de rechten van de mens mogelijk. Allereerst wordt de uitoefening van rechten beperkt als deze rechten afhankelijk zijn van vooraf vastgestelde technologieën. Dit pleit ook voor technologieneutrale formulering van wetten. Daarnaast zijn er van overheidswege allerlei manieren om de mensenrechten te beperken met behulp van technologie. Het ontstaan van nieuwe technologieën biedt meteen ook nieuwe mogelijkheden voor overheden om de rechten van de mens te beperken.²² Met techniek is het namelijk goed mogelijk websites te blokkeren, radio zenders uit de lucht te houden of e-mail te controleren. Dezelfde technieken waarmee burgers hun rechten kunnen verbreden kunnen hun rechten inperken wanneer ze door de overheid op een verkeerde manier worden gebruikt. “[...] from a human rights perspective, the strengths of the Internet are often the same as its weaknesses.”²³

Zo zal in Duitsland bepaalde informatie waarin de holocaust wordt ontkend niet worden toegelaten, omdat dergelijke uitingen zijn verboden. Een sprekend voorbeeld van een beperking van de vrijheid van meningsuiting is de Amerikaanse Communications Decency Act van 1996, hiermee wordt de verspreiding van onbetamelijke en aanstootgevendende teksten en afbeeldingen strafbaar gesteld. Het Amerikaanse Hooggerechtshof oordeelde dat dit in strijd was met de grondwet; ‘de meerderheid van de rechters oordeelde dat het belang van de vrijheid van meningsuiting het onbewezen voordeel van censuur overtreft.’²⁴ De uitspraak van het Amerikaanse Hooggerechtshof bevestigt wat ik al eerder vaststelde in het kader van art. 10 lid 2 EVRM. Beperking van de vrijheid van meningsuiting (en andere rechten in het EVRM) is onderworpen aan strikte regels.

²² De organisatie Reporters Sans Frontières wees in 1999 op 45 landen die internet beperkingen opleggen voor hun onderdanen, waarvan 20 landen als internetvijanden worden aangemerkt. Bron: J. Bezem, ‘Verbod op Internet in twintig landen’, *Computable*, 13 augustus 1999, nr. 32, pag 13. Via <http://www.computable.nl/artikels/archief9/d32ra9an.htm>

²³ Valerie Steevens, *Privacy, Free Speech and Community: Applying Human Rights Law to Cyberspace*, in: Steven Hick e.a., *Human Rights and the Internet*, London: Macmillan Press Ltd. & New York: St Martin's Press 2000, p. 187

²⁴ Cees J. Hamelink, *Digitaal Fatsoen, mensenrechten in cyberspace*, Amsterdam: Boom 1999, p. 144

Ook bij het beperken van mensenrechten komt zelfregulering aan bod. Zonder vastomlijnde internationale wetgeving op het gebied van mensenrechten kunnen in het regels ontstaan, op initiatief van internetgebruikers, die de mensenrechten beperken. Hierbij denk ik dan met name aan regels zoals de zojuist genoemde Communications Decency Act, maar dan ontwikkeld in het kader van netiquette.

5.0 Toekomstvisie, mijn verwachtingen over de toekomst van de mensenrechten en haar regulering in een digitale omgeving

Naast de ontwikkeling van zaken zoals filters en andere blokkeringsystemen ook een steeds grotere markt voor robotica en RFID, waarbij injecteerbare chips zijn ontwikkeld waarmee betaald kan worden²⁵ of waarmee mensen kunnen worden getraceerd. Ook de ontwikkelingen rondom de mobiele telefonie zijn van wezenlijk belang voor de mensenrechten. Daar waar er eerste slechts gebeld kon worden met een GSM, kunnen er nu ook foto's gemaakt worden en is internettoegang mogelijk. Vallen deze apparaten en hun technische mogelijkheden bijvoorbeeld dan nog steeds onder de huidige wetgeving omtrent het telefoongeheim zoals art. 13 van onze eigen Grondwet? Al eerder heeft de commissie Franken²⁶ in opdracht van de regering een poging gedaan om de Nederlandse grondrechten (lees grondwet) in het digitale tijdperk te trekken, hierbij is gepoogd de wet techniek onafhankelijk, ofwel technologie neutraal te formuleren. Tot dusver is daar echter (nog) niets van terechtgekomen vanwege de vele kritieken op het voorstel²⁷ en de problematiek rondom technologie neutrale wetgeving.

Nu dit paper zich concentreert op het internet, als digitale omgeving pur sang, zal ik bekijken wat de mogelijkheden zijn om tot verbetering, uitbreiding en bestending van de digitale mensenrechten te komen. Door de grenzenloosheid van het web moet regulering internationaal gerealiseerd worden. De erkenning van de grenzenloosheid van het net en de noodzaak tot internationale samenwerking is de eerste stap in de

²⁵ J. Berg, Chip in de arm: 'We zochten iets origineels', *Brabants Dagblad*, 25 mei 2004 http://www.brabantsdagblad.nl/regioportal/BD/1,1478,3955-Zoekeninhetnieuws-Zoeken!Innieuws!_2170957_00.html

²⁶ Commissie 'Grondrechten in het digitale tijdperk'. Samenvatting van dit rapport via http://www.ivir.nl/dossier/grondrechten/bronnen/rapport_gdt_samenvatting_5-00.pdf

²⁷ Zie: J. Nouwt, P.H. Blok, e.a., 'Een reactie op het rapport: Grondrechten in het digitale tijdperk', *NJ*, 2000, 72(27), p. 1321-1327 en J.M. de Meij, 'Grondrechten in het digitale tijdperk, Van drukpersvrijheid en briefgeheim naar communicatievrijheid en communicatiegeheim', *NJCM Bulletin*, 2001-26

goede richting. De tweede stap moet gezet worden door de nationale overheden. Als maar genoeg overheden hun grondwetten herzien, waarbij technologie-neutrale formulering voorop staat, dan volgen andere overheden wellicht ook. De derde stap is vervolgens de aanpassing van internationale verdragen zijn door deze technologie-neutraal te formuleren. Herformulering betekent voor veel landen wellicht een uitbreiding van het mensenrechtenaanbod waar zij niet op zitten te wachten, de al eerder genoemde Communications Decency Act van de VS is in het kader van overheidsensuur een mooi voorbeeld. Doordat veel staten hun nationale recht dan al hebben aangepast is er in ieder geval een breed draagvlak om internationale verdragen te wijzigen. Een mogelijk vierde en wellicht laatste stap is het opnemen van nieuwe mensenrechten in het huidige pakket. Zo noemde ik eerder al het recht op toegang tot het internet.

Een andere oplossing voor het reguleringsprobleem is wellicht het onderwerpen van het internet aan een eigen systeem van regels, die in tegenstelling tot technologie neutraal, misschien wel staat neutraal moet zijn.²⁸ Ook hiervoor zal er echter wereldwijd draagvlak en internationale samenwerking moeten bestaan wat niet op korte termijn te verwachten is. Het internet aan een eigen systeem onderwerpen gebeurt op beperkte wijze natuurlijk al door zelfregulering in de vorm van netiquette. Welke regels van toepassing zijn wordt echter bepaald door de landen met de meeste internetgebruikers, de westerse wereld dus. Handhaving van deze regels is echter problematisch, de internetgebruiker is namelijk niet de aangewezen persoon om het recht wereldwijd te handhaven, daar zijn overheden voor.

Hoewel het voorgaande sterkt neigt naar een negatief toekomstbeeld van de mensenrechten in de digitale omgeving ben ik in het geheel niet negatief gestemd. De voortschrijdende techniek heeft immers gezorgd voor veranderingen in de rechten en vrijheden van de mens. Wat begon met de drukpers van art. 7 Gw, is nu aangekomen bij het internet, en naar verwachting volgt er nog veel meer. Mensenrechten worden verbeterd; er bestaat immers de mogelijkheid om een mening (desnoods anoniem) te ventileren. Mensenrechten worden uitgebreid; er is immers een groter publiek voor hun mening en er ontstaan wellicht nieuwe rechten en vrijheden door deze

²⁸ zie ook: Gareth Grainger, *Freedom of Expression and Regulation of Information in Cyberspace: Issues Concerning Potential International Cooperation Principles*, in: Bruno de Padirac, *The International Dimensions of Cyberspace Law*, Dartmouth: Ashgate, 2000. p. 107

technologie. Mijn verwachting is dan ook dat de huidige nationale en internationale regels uiteindelijk neutraal zullen worden geformuleerd om aan de snelle ontwikkelingen in de technologie te kunnen voldoen.

6.0 Conclusie

Mensenrechten worden uitgebreid, verbeterd en beperkt door de digitale omgeving. Een sterke stelling die niet eenvoudig te bewijzen is. Allereerst is er niet één digitale omgeving. Afhankelijk van de definitie van digitale omgeving kan vastgesteld worden wat er met de mensenrechten gebeurt in een digitale omgeving. De focus lag daarom in deze paper op het Internet en de toepassingen daaromheen.

Internet en mensenrechten overstijgen beide de nationale grenzen. Beide domeinen kunnen dan ook niet volledig gebonden zijn aan nationale regelgeving. Het fundamentele verschil tussen de offline en online wereld met betrekking tot regels en handhaving wordt bepaald door deze grenzenloosheid. In de offline wereld zijn de basiskennmerken het territorium en een combinatie van internationale en nationale regelgeving en handhaving. De online omgeving wordt gekenmerkt door grenzeloosheid en overheersend internationale regelgeving. Handhaving van het geldende recht is hier niet altijd even duidelijk, juist vanwege de grenzenloosheid is niet duidelijk wie precies mag handhaven of wordt handhaving door de een niet door een ander erkent. Een mogelijke oplossing vormt zelfregulering, hierbij worden de regels door de internetgebruikers zelf vastgesteld (netiquette) en door melding van misbruik gehandhaafd door nationale overheden.

De mensenrechten binnen de twee domeinen verschillen niet veel van elkaar. Ik kom dan ook weer terug op het adagium 'wat offline geldt, moet ook online gelden'. Hoewel er in de digitale omgeving van het web minder mensenrechten rechtstreeks van toepassing zijn, zijn er nieuwe grondrechten in ontwikkeling die juist alleen voor het web gelden, ik noemde al een mogelijk recht op toegang tot het internet. Diverse wettelijke bepalingen, zowel nationaal als internationaal proberen de mensenrechten in de offline wereld te beschermen. Uit het EVRM bijvoorbeeld, vloeit een verplichting voort voor staten ter bescherming van de mensenrechten. Het geldende recht voor digitale mensenrechten is niet eenvoudig aan te wijzen. Vast staat in ieder geval, dat voor bescherming van de digitale mensenrechten een basis moet bestaan waaraan deze rechten hun bestaansrecht ontleen. Dit betekent dat regels technologie-neutraal

geformuleerd moeten worden om hieraan te voldoen. Bij een technologie neutrale formulering van regels wordt het middel waarmee het recht of de vrijheid kan worden uitgeoefend niet vooraf bepaald. Veel nationale bepalingen zijn technologie afhankelijk geformuleerd, binnen het EVRM en andere internationale regels is er gekozen voor een technologie neutrale benadering, om zo de bescherming van de mensenrechten te garanderen, offline én online.

In hoofdstuk drie ben ik verder ingegaan op de vrijheid van meningsuiting. Door middel van een analyse van de artikelen 7 Gw en 10 EVRM ben ik tot de conclusie gekomen dat wetgeving technologie neutraal moet zijn, om de vrijheid van meningsuiting te garanderen. Deze technologie neutraliteit wordt in diverse rechtszaken, waaronder de zaak Karin Spaink v. Scientology (paragraaf 3.2.1) erkend, maar geeft ook aan wat de grens is rondom beperkingen van de vrijheid van meningsuiting. De beperkingen volgen uit de nationale wet (art. 7 lid 1 Gw) en uit de internationale wet (art. 10 lid 2 EVRM) en zijn met voldoende waarborgen omkleedt, waarbij geen onderscheid gemaakt wordt tussen het middel dat gebruikt is ter uitoefening van de vrijheid van meningsuiting.

De essentie van de mensenrechten kent geen verschillen in offline en online. Hooguit vervat de juridische formulering een beperking van het mensenrecht tot een bepaald middel. De toepassing van de mensenrechten kent wel verschillen waar het gaat om toepassing binnen het digitale domein. Digitale mensenrechten kunnen immers niet worden toegepast op het analoge (offline) domein.

Paragraaf 4.0 levert het uiteindelijke bewijs voor de stelling. Mensenrechten worden zowel uitgebreid en verbeterd, als beperkt door nieuwe technologieën. De verbetering van de mensenrechten vindt plaats door technologie neutrale formuleringen, waardoor de reikwijdte van de mensenrechten vergroot wordt; de rechten gelden voor iedereen, los van het middel dat gebruikt wordt om de rechten uit te oefenen.

De uitbreiding wordt gevormd door de opkomst van nieuwe technologieën, waarbij een uitbreiding op de mensenrechten mogelijk wordt. Deze uitbreiding is kwantitatief, niet kwalitatief. Beperking van de rechten van de mens vindt immers plaats wanneer de uitoefening van het recht afhankelijk is van het middel waarmee het wordt uitgeoefend. Technologie afhankelijke formuleringen dus. Ook van overheidswege zijn er allerlei manieren om de rechten van de mens, al dan niet op niet bij wet voorzien

wijze, te beperken. Illegale handelingen buiten beschouwing latend, beperkingen van de mensenrechten zijn op restrictieve wijze opgenomen in diverse nationale en internationale verdragen.

De toekomstvisie van paragraaf 5.0 geeft een aantal stappen weer waarmee de mensenrechten kunnen worden verbeterd, uitgebreid en bestendig. De conclusie die hieruit moet worden getrokken is dat de digitale mensenrechten gereguleerd moeten worden door internationale wetgeving. Erkenning van de grenzenloosheid en de noodzaak tot internationale regelgeving vormt hierbij de basis. De meeste lidstaten staan echter niet te springen om soevereiniteit op te geven, noch om op een diepgaande manier samen te werken met anderen ter bescherming van rechten en vrijheden. Zodra staten echter erkennen dat ze de digitale mensenrechten niet op eigen houtje kunnen reguleren en handhaven zijn we een eind in de goede richting. Technologieneutrale formuleringen moeten hierbij voorop staan, op die manier worden de digitale mensenrechten namelijk opgenomen en erkent in het huidige mensenrechtenarsenaal. Wellicht worden hiermee ook nieuwe digitale mensenrechten gemakkelijker erkend. Zelfregulering is ook aangehaald als manier om het internet te reguleren. Het nadeel is echter dat deze vorm van regulering ingezet wordt door de gebruiker zelf en zowel verbeterend / uitbreidend als beperkend kan werken, terwijl er geen goede internationale handhavende instantie bestaat.

Ik sluit dan ook niet uit, dat het internet wellicht onderworpen moet worden aan een eigen systeem van regelgeving, op die manier is de regelgeving namelijk niet meer afhankelijk van de staten, maar afhankelijk van de digitale omgeving.

Voortschrijdende techniek en met name het internet, heeft geleid tot een discussie over de rechten van de mens. Technologische ontwikkelingen, van drukpers tot het hedendaagse internet, hebben geleid tot een uitbreiding én verbetering van de rechten van mens, ondanks de beperkingen die inherent zijn aan dergelijke nieuwe ontwikkelingen.

7.0 Literatuurlijst

J. Berg, Chip in de arm: 'We zochten iets origineels', *Brabants Dagblad*, 25 mei 2004

J. Bezem, 'Verbod op Internet in twintig landen', *Computable*, 13 augustus 1999, nr. 32, via <http://www.computable.nl/artikels/archief9/d32ra9an.htm>

Philip Bueters, 'De spionagechip die discretie belooft', *Het Parool*, 8-11-2003, <http://www.parool.nl/artikelen/MED/1068278431253.html>

Commissie Franken: *Rapport grondrechten in het digitale tijdperk*, ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 24 mei 2000 via: http://www.minbzk.nl/grondwet_en/grondwet/publicaties/rapport

Gareth Grainger, *Freedom of Expression and Regulation of Information in Cyberspace: Issues Concerning Potential International Cooperation Principles*, in: Bruno de Padirac, *The International Dimensions of Cyberspace Law*, Dartmouth: Ashgate, 2000. p. 71-125

Cees J. Hamelink, *Digitaal Fatsoen, mensenrechten in cyberspace*, Amsterdam: Boom 1999

Steven Hick e.a., *Human Rights and the Internet*, London: Macmillan Press Ltd. & New York: St Martin's Press 2000

André Kessler, 'De totale verchipping', *Kijk*, 30-03-2001, <http://www.kijk.nl/artikel.jsp?art=1935>

Mathias Klang, Andrew Murray (red), *Human Rights in the Digital Age*, London: Glasshouse press 2005

Liga voor Mensenrechten & Amnesty International, 'Infopakket mensenrechten', november 2004. http://www.aivl.be/Media/infopakket_mensenrechten_november_2004.pdf

J.M. de Meij, 'Grondrechten in het digitale tijdperk, Van drukpersvrijheid en briefgeheim naar communicatievrijheid en communicatiegeheim', *NJCM Bulletin*, 2001-26 via <http://www.ivir.nl/publicaties/demeij/grondrechten.doc>

J. Nouwt, P.H. Blok, e.a., 'Een reactie op het rapport: Grondrechten in het digitale tijdperk', *Nederlands Juristenblad*, 2000, 72(27), p. 1321-1327

Arlene H. Rinaldi, 'The Net: User Guidelines and Netiquette', *Florida Atlantic University*, 1998 <http://www.fau.edu/netiquette/net/> (webpublicatie)

Valerie Steevens, Privacy, *Free Speech and Community: Applying Human Rights Law to Cyberspace*, in: Steven Hick e.a., *Human Rights and the Internet*, London: Macmillan Press Ltd. & New York: St Martin's Press 2000

P. Valcke, *Democratie en diversiteit op de informatiesnelweg: beschouwingen over de vrijheid van meningsuiting op het Internet*, in: Stephan Parmentier e.a. (ed.), *De rechten van de mens op het Internet, Referaten voor de zesde studiedag van het Interuniversitair Centrum voor Mensenrechten (ICM) K.U. Leuven, 2 oktober 1998*, Antwerpen: Maklu 1998

Prof. mr. B.P. Vermeulen, Artikel 7, in: A.K. Koekoek (red), *de Grondwet*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 2000

Leo van der Wees, 'Internet en recente ontwikkelingen in relatie tot de vrijheid van meningsuiting en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer', *NJCM-Bulletin* 21-5, 1996, p. 772-786

UNDP Information and Communications Technology, <http://sdnhq.undp.org/it4dev/> , 18 april 2005 (laatste update)

World Summit on the Information Society, Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E, 12 December 2003 http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!PDF-E.pdf

Jurisprudentie:

EHRM 21 juni 1988, zaaknr. 10126/82, *Ärzte für das Leben v. Austria*

EHRM 16 maart 2000, RJ&D 2000-III *Özgür Gündem v. Turkije*

EHRM 18 juni 2002, zaaknr. 48939/99, *Oneryildiz v. Turkije*

Hof 's Gravenhage, 04 september 2003, LJN AI5638, *Karin Spaink v. Scientology*

8.0 Verklarende woordenlijst

Cyberspace:

Term die ook veel in sciencefiction wordt gebruikt (bedacht door William Gibson, de auteur van roman "Neuromancer"). Deze term duidt de hele denkbeeldige wereld van computernetwerken en andere elektronische gemeenschappen aan. Het is de wereld waarin wordt gecommuniceerd met woord, tekst, geluid en beeld.²⁹

Netiquette:

Het woord 'netiquette' is een samentrekking van de woorden 'netwerk' en 'etiquette'. De term op zich zegt eigenlijk al genoeg: netiquette omvat een groot aantal richtlijnen voor het gebruik van internet. De meeste gedragsregels voor het internet liggen nogal voor de hand. Toch vergeten sommige internetgebruikers wel eens dat ze via het netwerk met mensen communiceren en niet met machines. Daarom is netiquette goed bruikbaar om te zorgen dat de communicatie tussen mensen op internet zo correct mogelijk plaatsvindt.³⁰

RFID:³¹

'Radio frequency identification is een methode om van een afstand informatie op te slaan en te lezen van zogenaamde RFID "tags" die op of in objecten zitten. Deze tags kunnen "actief" of "passief" zijn. Actieve RFID tags lopen meestal op batterijen en kunnen worden gelezen en geschreven met een "remote transceiver" die met een antenne radiogolven zendt en ontvangt. Passieve RFID tags zenden een antwoord door het omzetten van de energie van de radiogolven. Deze kunnen alleen worden gelezen en hebben een kleiner geheugen. Dit geheugen wordt meestal gebruikt om een uniek willekeurig identificatienummer op te slaan.'³²

²⁹ www.internetwoordenboek.com

³⁰ <http://www.surfkit.nl/knowledge/netiquette/home.html#meldpunten> (Surfnet.nl, hoogwaardig internet voor hoger onderwijs en onderzoek.)

³¹ zie ook: André Kessler, 'De totale verchipping', *Kijk*, 30-03-2001 <http://www.kijk.nl/artikel.jsp?art=1935> en Philip Bueters, De spionagechip die discretie belooft, *Het Parool*, 8-11-2003, <http://www.parool.nl/artikelen/MED/1068278431253.html>

³² bron: http://nl.wikipedia.org/wiki/Radio_frequency_identification